
ОВЕРЧУК В.А.,

кандидат психологічних наук,
доцент, доцент кафедри
психології,
Донецький національний
університет імені Василя Стуса,
м. Вінниця, Україна

КУШНІР Ю.В.,

кандидат педагогічних наук,
доцент, доцент кафедри
психології,
Донецький національний
університет імені Василя Стуса,
м. Вінниця, Україна

ПРОФЕСІЙНА МОТИВАЦІЯ ЛЮДЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ ЯК СКЛАДОВА ПРОФЕСІЙНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ

У статті розглянуто складний процес формування мотивації до праці у осіб з обмеженими фізичними можливостями в процесі проведення професійної реабілітації.

Ключові слова: соціально-психологічний супровід, особи з особливими потребами, мотивація, працевлаштування, соціалізація, професійна реабілітація, потреби.

В статье рассматриваются особенности формирования мотивации к труду у людей с ограниченными физическими возможностями в процессе проведения профессиональной реабилитации.

Ключевые слова: социально-психологическое сопровождение, люди с особыми потребностями, мотивация, трудоустройство, социализация, профессиональная реабилитация, потребности.

The article is considered analysis of modern condition of Ukrainian social labor market considering political and economic events. There are determined dynamic of basic indicators of labor market, considered main

reasons of unemployment of Ukraine, revealed problems of the way to socialization of Ukrainian labor market.

Key words: *socially-oriented labor market, employment, unemployment, socialization, labor, labor force, needs.*

Вступ. В соціально-економічній політиці розвинених держав світу значне місце відводиться реалізації заходів щодо забезпечення соціальної захищеності та соціально-психологічного супроводу осіб з обмеженими фізичними можливостями, до яких належать інваліди [1].

Особливого значення ці заходи набули для України в сучасних умовах реалізації стратегічного курсу побудови соціально орієнтованої ринкової економіки та інтеграції у світовий економічний простір. Нині в Україні проживає майже 3 млн. інвалідів, або 6,3% від чисельності усього населення, з них більше 80% працездатного віку. Одним із регіонів країни, де зосереджена найбільша кількість інвалідів і гостро поставала проблема їх працевлаштування, соціально-психологічного супроводу та професійної реабілітації, є Вінниччина. Тут мешкає більше 120 тисяч інвалідів (більше 7% від загальної кількості населення). У тому числі 6500 інвалідів війни, 4900 інвалідів-чорнобильців, 5500 дітей-інвалідів до 18 років, 12300 - інвалідів з дитинства, решта 87 тисяч - так звані інваліди загального захворювання. Особливе занепокоєння викликає проблема зростання, кожного року, кількості осіб з особливими потребами (майже на 8 тис. осіб у віці 16 років і старше) та ступінь інвалідності, причому вищими темпами, ніж в середньому по Україні.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Про-

те тільки два інваліди із ста, які проходять повторний огляд, відновлюють свою здатність до праці та не відчують психологічного дискомфорту при виконанні своїх професійних обов'язків [2]. Це спричиняє соціальну напругу, бідність, незахищеність, матеріальну і моральну деградацію осіб з обмеженими фізичними можливостями та їх сімей. Тому, необхідною умовою досягнення сприятливого духовного стану розвитку нації, високого рівня соціальної зрілості і моральності суспільства є соціально-психологічний супровід та комплексна, в тому числі й професійна реабілітація інвалідів. Це зумовлює необхідність дослідження цих процесів та обґрунтування напрямів їх покращання, що є надзвичайно складною проблемою.

Метою нашого дослідження є виявлення особливостей формування мотивації до праці в процесі проведення професійної реабілітації інвалідів у сучасних умовах.

Аналіз останніх наукових досліджень та публікацій Дослідженням проблем мотивації праці в різні часи займалися провідні вчені, які вивчали мотивацію, а саме: Ф. Герцберг, Е. Лоулер, А. Маслоу, Л. Портер та інші. Серед вітчизняних науковців питаннями професійної мотивації та формування ринку праці займалися В. М. Акимов, О. А. Бугуцький, А. Ф. Бурик, М. Х. Вдовиченко, О. Д. Гудзинський, Б. А. Деготь, В. С. Дієсперов, М. Й. Малік, В. К. Терещенко та інші.

Термін «інвалід» превалює у зако-

нодавчих документах України. Однак більшість учених, фахівців вважають поняття «інвалід» дискримінаційним, тому у законодавстві можлива заміна терміна «інвалід» більш коректнішим, який би дозволяв розглядати вказану категорію осіб як рівноправних членів соціуму без присвоєння їм певного «особливого статусу» і таких, які потребують юридичного захисту та соціально-психологічної підтримки [3].

Особи з обмеженими можливостями, за визначенням А. І. Киктенко – це люди, які мають функціональні обмеження, нездатні до якоїсь діяльності у результаті захворювання, відхилень або хиб розвитку, нетипового стану здоров'я, внаслідок неадаптованості зовнішнього середовища до особливих потреб індивіда, через негативні стереотипи, забобони, що виділяють нетипових людей у соціально-культурній системі [4].

Процвітання кожної держави й людства значною мірою визначається ступенем розвитку й використання інтелектуальних здібностей усіх громадян, включаючи людей з обмеженими можливостями. Значні структурні зміни, що відбуваються у сучасному суспільстві, потребують створення нових, різноманітних соціальних форм. Насамперед це зміна відношення до даної категорії осіб. Шлях до подолання розриву між ними та рештою населення – реабілітація. Це поняття часто використовується як синонім суспільної опіки, професійної перекваліфікації, медичного лікування тощо.

Насправді реабілітація – це активний соціально-психологічний, соціально-культурний процес, що обумовлює взаємодію двох сторін - суспільства та людей з особливими потребами. У комплексній системі реабілітації осіб з особливими потребами, професійна реабілітація та наступна трудова за-

йнятість - одні з найважливіших засобів інтеграції в суспільство людей з обмеженими фізичними можливостями [5]. З одного боку, це сприяє їх самозабезпеченню та матеріальній незалежності, з іншого - є засобом самоствердження особистості, досягнення вищого рівня соціалізації, адже працевлаштований інвалід - це підвищення суспільної продуктивності, розв'язання багатьох соціально-психологічних проблем.

Для України питання соціальної захищеності та психологічного супроводу осіб з обмеженими фізичними можливостями надзвичайно актуальне. Це викликано рядом причин, основними з яких є психологічні, демографічні, соціально-економічні й політичні [6].

По-перше, спостерігаються негативні тенденції відтворення людського капіталу, розширення зони його деградації, що загрожує соціально-економічній безпеці держави насамперед через збільшення чисельності інвалідів, особливо працездатного віку, при гострій депопуляції населення.

Основними причинами збільшення кількості інвалідів, особливо дітей є: зuboжіння значної частини населення, що значною мірою вплинуло на погіршення його здоров'я, а також незадовільний стан довкілля, насамперед викликаний згубними наслідками Чорнобильської катастрофи, травматизм через військовий конфлікт на сході країни, на виробництві і в побуті, зростання злочинності.

По-друге, зростання бідності, в перше чергу серед соціально вразливих верств населення, до яких належать також інваліди, спонукали їх змінити свою психологічну поведінку часто від спостережної, очікувальної та пасивної до вимушеного наполегливого пошуку роботи для отримання доходів на утримання себе і своєї сім'ї. Тобто почав змінюватися розподіл ролей всере-

дині сім'ї - інваліди переходять із категорії утриманців до годувальників.

По-третє, інваліди належать до соціально вразливих верст населення, які не можуть конкурувати на ринку праці на рівні з іншими особами через свої фізичні чи психічні вади, тим більше, що кон'юнктура ринку праці нині не сприятлива [7].

По-четверте, в нинішніх соціально-економічних умовах, перебудови системи працевлаштування, професійної підготовки, соціального захисту тощо виникла гостра потреба у наданні допомоги щодо соціально-психологічної адаптації громадян до нових економічних і політичних умов, а також їх реабілітації. Звичайно, в першу чергу це стосується інвалідів.

Досвід фахівців-психологів засвідчує, що особи з особливими потребами досить часто стикаються зі специфічними проблемами в різних сферах життя, зокрема у сфері освіти, працевлаштування, громадської діяльності, сімейних відносин, побуту та дозвілля, комунікації тощо.

Виникнення цих проблем суттєво впливає на психологічний стан особистості із функціональними обмеженнями здоров'я та на процеси реабілітації. Основними психологічними бар'єрами у людей цієї категорії є :

комунікативний бар'єр – це розлад спілкування, одна з найбільш складних соціальних проблем дітей і молоді з обмеженими можливостями, що є наслідком емоційної захисної самоізоляції. Комунікативний бар'єр породжує мотиваційні, етичні, емоційні труднощі [8].

Мотиваційні труднощі: надмір мотивації (наприклад, «хвилювався і не все сказав, згадав»); відсутність мотивації (не хочу розуміти, не цікаво) та ін.

Етичні (моральні) труднощі: брак тактовності, толерантності;

розв'язність, зухвальство; плітки, чутки, обман, підлість, непорядність; заздрість, необ'єктивність та ін.

Емоційні труднощі: неохайний, епатажний зовнішній вигляд; зухвалий поза, жести, манери, звички тощо; брутальний тон, тональність голосу та ін.;

2) бар'єр ділового спілкування породжує проблеми, пов'язані з особливостями здорових людей та людей з функціональними обмеженнями здоров'я, що виникають, коли звертають увагу на ті сторони особистості, які він не усвідомлює або хоче приховати, в нашому випадку – це фізичні вади. Деякі автори при розгляді проблеми соціальної інтеграції осіб з незадовільним станом фізичного здоров'я навіть пропонують запровадити поняття «валеологічна рівність» на позначення сприйняття людини з порушеннями здоров'я як рівної і такої, що має інше світосприйняття, інший стиль життя і особливі потреби [9, с. 150];

3) емоційний бар'єр складається з емоційних реакцій людей і є двостороннім. Тобто, з одного боку, здорові люди можуть виявляти цікавість, глузування, незручності, почуття провини, гіперопіки, страху; з іншого люди особливими потребами можуть чекати на жалість до себе, гіперопіки, можуть обвинуватити когось у своєму дефекті, прагнути до ізоляції тощо [8].

Україна в питаннях соціально-психологічного супроводу та життєзабезпечення осіб з особливими потребами, до цього часу, перебуває на початковому етапі свого розвитку і робить перші кроки по наближенню до міжнародних стандартів[5; 6; 7]. Тому ще наявний великий спектр нагальних проблем та відсутній відповідний механізм у їх вирішенні.

У першу чергу, не розроблений і не впроваджений дієвий механізм втілення в життя прийнятих законів. Тому

не виконуються вимоги законодавства щодо соціально-психологічного супроводу, професійної реабілітації, зайнятості та забезпечення життєдіяльності у всіх сферах існування [10; 11].

Формування ефективної системи мотивації до праці та професійної реабілітації є необхідною передумовою забезпечення продуктивної зайнятості та професійного навчання, перенавчання інвалідів і в цілому підвищення якості їх життя. Крім того, мотивацію діяльності можна успішно використовувати для регулювання ринку праці інвалідів, а саме: попиту, пропозиції, ціни робочої сили.

Проте як і раніше, так і нині проблемам трудової мотивації та професійної реабілітації осіб з обмеженими фізичними можливостями в Україні не приділяється достатньої уваги. Основна причина такого стану є стереотип пасивного інваліда, що вже давно склався в суспільстві. Здебільшого проявляється жалібно пасивне відношення до інваліда, як до людини, що фізично і психологічно не готова працювати у громадській сфері виробництва. Цьому сприяли зокрема тривале замовчування від суспільства справжніх масштабів проблем інвалідів, негласна соціальна ізоляція більшості із них. Здебільшого ці люди залишалися наодинці зі своїми проблемами і практично не перетинали порога місця проживання. Все піклування зводилося до надання грошової допомоги і частині з них - професійної освіти та робочих місць на державних підприємствах і в організаціях.

Особи з обмеженими фізичними можливостями з точки зору мотивації до праці являють собою дуже різномірну групу: у деяких з них ця мотивація достатньо висока, у деякого – ні, у деякого – відсутня взагалі. При цьому немає прямої залежності між рівнем мотива-

ції до праці та ступенем або характером інвалідизації.

У певній частини осіб з інвалідністю спостерігається недостатній рівень мотивації до праці – і саме це є однією з головних перешкод до забезпечення їхньої трудової реабілітації та зайнятості. Причому в даному випадку більш коректно говорити не про низьку, а саме про недостатньо високу мотивацію, адже цим людям, порівняно з іншими необхідно подолати більше перешкод, прикласти більше зусиль для того, щоб працевлаштуватися й працювати. Отже, і мотивація до праці в них має бути вищою, ніж у інших.

Нами наведений орієнтовний перелік взаємопов'язаних мотивів (сміслів) трудової зайнятості, що можуть бути важливими для людини з інвалідністю: покращення матеріального стану; можливість спілкування з колегами по роботі, відчуття належності до трудового колективу; можливість самореалізації, отримання задоволення від праці; відчуття своєї корисності іншим людям; зміна соціального статусу людини з інвалідністю – отримання підстав для соціального визнання, самоповаги; можливість кар'єрного зростання; можливість встановлення близьких відносин, створення сім'ї; можливість урізноманітнити життя, зробити його змістовним, наповненим, тощо.

На нашу думку, в роботі з мотивування до праці осіб з інвалідністю необхідно запуснути процеси активізації вже існуючої мотивації, що знаходиться у людини в неактуальному, «сплячому» стані, направити хід її думок у необхідному напрямі, необхідно створити такі умови, щоб людина відшукувала їх самостійно, визначилась щодо їх значення для себе.

Один з основних прийомів, що доповнює виявлення мотивів до зайня-

тості, є обговорення з людиною відповідності її поточного професійного вибору життєвій перспективі. Якщо молода людина усвідомить, що її рішення щодо працевлаштування є однією із складових її «життєвого проєкту», із більшою ймовірністю можна сподіватися на активність у пошуку роботи та вдале працевлаштування.

Також, на нашу думку, необхідно зупинитись на випадку, коли мотивація до працевлаштування є надвисокою, тобто коли для людини влаштування на роботу стає «питанням життя чи смерті», це призводить до надмірного напруження й стресу, адже кожна невдача у пошуку роботи викликає велике розчарування. В результаті така людина може взагалі зневіритись, відмовитися від намірів працевлаштування. Отже, такий категорії осіб необхідно приділяти підвищену увагу в психологічній підтримці пошуку роботи.

Ще одним напрямом мотиваційної роботи може бути розгляд страхів осіб

з обмеженими фізичними можливостями. Такі особи можуть не працювати та не виявляти активності у пошуку роботи через те, що їх лякають якісь аспекти майбутнього працевлаштування: неприйняття трудовим колективом, нездатність впоратися із виробничими завданнями, страх погіршення здоров'я, побоювання втратити пенсію (допомогу) тощо.

Висновки. Таким чином, формування професійної мотивації у осіб з обмеженими фізичними можливостями є досить складним процесом, кінцевою метою якого є ефективне працевлаштування. Яке, в свою чергу, виступає необхідною умовою досягнення сприятливого духовного стану розвитку нації, високого рівня соціальної зрілості і моральності суспільства. Все це зумовлює необхідність дослідження професійної мотивації у людей з обмеженими фізичними можливостями як складової професійної реабілітації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конвенція ООН про права інвалідів. [Текст]: офіційні видання. Офіційний Вісник України / Конвенція ООН про права інвалідів. – 2010. – №17. – 799 с.
2. Боднарчук К. Напрямки удосконалення нормативно-правової бази для забезпечення зайнятості інвалідів / Боднарчук К. // Економіка України. – 2003. – №11. – С. 69–73.
3. Козуб І. До питання про вживання поняття «Інвалід в національному законодавстві» / Козуб І. // Наука молода. – 2009. – С. 123–127.
4. Киктенко А. И. Технология саморазвивающего обучения студентов с инвалидностью: возможности, опыт, перспективы, (в контексте «Я концепции») / Киктенко А. И. // Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами: збірник наукових праць - К. : Університет «Україна», 2004. – 448 с.
5. Кобець В. Трудова реабілітація інвалідів: потрібні увага та розуміння / Кобець В. // Охорона праці. – 2003. – № 4. – С. 44–46.
6. Закон України. Про реабілітацію інвалідів в Україні [Текст]: [прийнят Верховною Радою 06.10.2005 р.]: офіц. вид.: за станом на 05 черв. 2009р. // Вісник Верховної Ради України. – К.: Парлам. вид-во. – 2009. – 32 с.
7. Стандартні правила забезпечення рівних можливостей для інвалідів. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН № 48/96. – К.: ВГСПО «НАІ України», 2003. – 40 с.

8. Завірюха Л. А. *Оволодіння особистістю засадами толерантності у студентському середовищі* / Завірюха Л. А. // *Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами* : зб. наук. пр. – К. : Ун-т «Україна», 2004. – 448 с.
9. Дікова-Фаворська О. *Специфічні групи осіб з обмеженими можливостями здоров'я у фокусі соціології* : монографія / Дікова- Фаворська О. – Житомир, 2009. – 486 с.
10. Конвенція про професійну реабілітацію та зайнятість інвалідів № 159. Конвенцію ратифіковано Законом України № 624-IV від 06.03.2003.
11. Розпорядження Кабінету Міністрів від 30 березня 2011 р. № 245. Про схвалення Концепції Державної цільової програми «Національний план дій з реалізації Конвенції про права інвалідів» на період до 2020 року (із змінами, внесеними згідно з Постановою КМ №659 від 25.07.2012).

TRANSLITERATION OF REFERENCES:

1. United Nations Convention on the Rights of Persons with Disabilities. [Text]: Official Publications. Official Bulletin of Ukraine / UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities. - 2010. - №17. - 799 s.
2. Bodnarchuk K. Directions of Improvement of the Regulatory Framework for Employment of Disabled Persons / Bodnarchuk K. // *Economy of Ukraine*. - 2003. - No. 11. - P. 69-73.
3. Kozub I. On the issue of the use of the concept "Invalid in the national legislation" / Kozub I. // *Nauka moloda*. - 2009. - P. 123-127.
4. Kiktenko A.I. Technology of self-developing training of students with disabilities: opportunities, experience, perspectives (in the context of "I of the concept") / Kiktenko A.I. // *Actual problems of training and education of people with special needs: a collection of scientific works* - K.: University "Ukraine", 2004 - 448 pp.
5. Kobets V. Labor rehabilitation of the disabled: need attention and understanding / Kobets B. // *Labor protection*. - 2003. - No. 4. - P. 44 - 46.
6. The Law of Ukraine. On the Rehabilitation of the Disabled in Ukraine [Text]: [adopted by the Verkhovna Rada on 06.10.2005]: officer. View: as of 05 June 2009 // *Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*. - K.: Parlami. Kind of - 2009. - 32 p.
7. Standard rules for the provision of equal opportunities for persons with disabilities. Resolution of the General Assembly of the United Nations № 48/96. - K. : VGSP0 "NAI of Ukraine", 2003. - 40 p.
8. Zaviryukha LA Self-ownership of the principles of tolerance in the student environment / Zaviryukha LA // *Actual problems of training and education of people with special needs: Sb. Sciences Ave.* - K.: Unt "Ukraine", 2004 - 448 pp.
9. Dikova-Favorska O. Specific groups of people with disabilities in the focus of sociology: monograph / Dikova-Favorska O. - Zhytomyr, 2009. - 486 p.
10. Convention on Professional Rehabilitation and Employment of Persons with Disabilities No. 159. The Convention was ratified by the Law of Ukraine No. 624-IV of March 6, 2003.
11. Order of the Cabinet of Ministers of March 30, 2011, No. 245. On Approval of the Concept of the State Target Program "National Action Plan for the Implementation of the Convention on the Rights of Persons with Disabilities" for the period up to 2020 (as amended in accordance with the CM Decree No. 659 of 25.07. 2012).

Overchuk Viktoriya

Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor of Psychology, Vasyl` Stus Donetsk National University, Vinnytsia, Ukraine

E-mail: vik.over030506@gmail.com

Kushnir Yulia

PhD in Pedagogy, Associate Professor of Psychology, Vasyl` Stus Donetsk National University, Vinnytsia, Ukraine

E-mail: ukushnir@rambler.ru

**PROFESSIONAL MOTIVATION OF PEOPLE WITH SPECIAL NEEDS AS
A PROFESSIONAL REHABILITATION PROBLEM**